บทที่ 5
สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง "การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตของเกษตรกรในภาคตะวันออก: กรณีศึกษาผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง" มีข้อค้นพบ การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

งานวิจัย เรื่อง การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตของเกษตรกรในภาคตะวันออก: กรณีศึกษาผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อศึกษาเงื่อนไขและปัจจัย กระบวนการรวมถึงผลจากการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตจากเกษตรเคมีสู่เกษตรอินทรีย์ของผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง จากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกสามารถนำเสนอผลการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

1. การศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขต่อการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตทางการเกษตรของผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง พบว่า ปัจจัยหลักที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนการผลิตจากเกษตรเคมีมาสู่เกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" ได้แก่การก่อรูปของทุนวัฒนธรรมซึ่งก็คือความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์และสมุนไพร ทุนทางวัฒนธรรมของ "หมอกุ" เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์การผลิตของธุรกิจครอบครัวและการปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกจนสามารถก่อรูปเป็นความรู้ที่จะเป็นตัวนำในการจัดการผลิตตามรูปแบบใหม่ได้ การใช้ทุนวัฒนธรรมทำให้กระบวนการการพัฒนาจากชาวไร่ของ "หมอกุ" ไปสู่การเป็นผู้ประกอบการได้รับการขับเคลื่อนต่อไปได้

นอกจากนี้การปรับวัฒนธรรมการผลิตรูปแบบใหม่ยังมีเงื่อนไขแวดล้อมเอื้ออำนวยให้เกิดการปรับเปลี่ยนได้ 3 เงื่อนไข คือ ทางเศรษฐกิจ การเมือง และทางสังคม กล่าวคือ

เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ ที่เอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนจากเกษตรเคมีไปสู่เกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" คือ ความไม่แน่นอนของราคาพืชเศรษฐกิจ เนื่องจากการปลูกพืชเศรษฐกิจของไทยอยู่ภายใต้การครอบงำในวงจรสินค้าของทุนโลกหรือทุนนิยมโลก ดังนั้น เมื่อเศรษฐกิจโลกเกิดราคาอ้อยตกต่ำในปี พ.ศ. 2527 ก็มีผลให้ราคาอ้อยในประเทศไทยตกต่ำไปด้วย ดังนั้นภาวะที่ขายอ้อยไม่ได้ราคาในขณะที่ต้องลงทุนปลูกอ้อยจนเป็นหนี้เป็นสินเรื้อรัง ทำให้ "หมอกุ" ใช้กระบวนการผลิตโดยการชุมนุมประท้วงราคาอ้อยแต่ก็ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐเท่าที่ควร เมื่อมาถึงทางตัน

ของการปลูกพืชเศรษฐกิจ “หมอกุ” จึงเริ่มหันเหไปสู่เกษตรทางเลือก เช่น เกษตรผสมผสานก่อนจะทำเกษตรอินทรีย์ในเวลาต่อมา

เงื่อนไขทางการเมือง ได้แก่ เงื่อนไขในเชิงนโยบายของภาครัฐ คือ นโยบายฟื้นฟูสมุนไพรในกรอบงานสาธารณสุขมูลฐานของกระทรวงสาธารณสุข ในการดำเนินนโยบายดังกล่าวในพื้นที่ที่ศึกษา พบว่ามีการประสานงานระหว่างโรงพยาบาลวังจันทร์กับชุมชนป่ายุบในในการดูแลรักษาสุขภาพเบื้องต้นของคนในชุมชนโดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก เงื่อนไขนี้ทำให้ “หมอกุ” ได้เข้ามามีส่วนร่วมในธุรกิจสมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากการจัดตั้งในชุมชน

เงื่อนไขทางสังคม ได้แก่ กระแสของการดูแลรักษาและห่วงใยในสุขภาพของคนชั้นกลาง กระแสดังกล่าวทำให้ธุรกิจด้านการรักษาด้วยสมุนไพร และอาหารปลอดสารพิษขยายตัว “หมอกุ” จึงได้เห็นลู่ทางการลงทุนจึงปรับเปลี่ยนการทำเกษตรเคมีมาสู่ธุรกิจด้านสมุนไพร และผักปลอดสารพิษเพื่อตอบสนองชนชั้นกลางและผู้ที่สนใจในการดูแลรักษาสุขภาพ

2. การศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตทางการเกษตรของผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง พบว่า กระบวนการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตของ “หมอกุ” เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม คือ กระบวนการจัดการความรู้ทางด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์ในฐานะตัวนำในกระบวนการผลิตโดยผสมผสานกับปัจจัยการผลินอื่น ๆ เช่น เงินทุน ที่ดิน เครื่องจักรและแรงงาน ดังนั้น “หมอกุ” จึงสามารถนำทุนทางวัฒนธรรมไปจัดการการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรประเภท ต่าง ๆ เช่น ยาชง ยาน้ำ ยาแคปซูล ออกมาจำหน่าย ความรู้ในการจัดการเรื่องเกษตรอินทรีย์ ตั้งแต่ดูแลรักษาผักผลไม้ การปรับปรุงสูตรน้ำหมักชีวภาพ

3. การศึกษาผลการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตทางการเกษตรของผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง พบว่า วัฒนธรรมการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ของ “หมอกุ” เกิดผลออกมาเป็น 3 ระดับ ได้แก่

ในระดับผลผลิต (Output) พบว่าการทำเกษตรอินทรีย์ของ “หมอกุ” สามารถก่อให้เกิดผลผลิตในรูปแบบใหม่ คือผักผลไม้ปลอดสารพิษ และสมุนไพรสำเร็จรูป ผลผลิตที่ออกมาผลในเชิงบวกที่เกิดกับครอบครัวและศูนย์สมุนไพรฯ ดังจะเห็นได้จากรายได้ในปัจจุบันที่เข้ามาสู่กรอบครัวของหมอกุมีรายได้จากการจำหน่ายผลไม้ 2 แสนบาทต่อปี จำหน่ายสมุนไพร 4 – 5 หมื่นบาทต่อเดือน และผักปลอดสารพิษวันละ 2 – 3 พันบาทต่อวัน และรายได้ที่เข้ามาสู่ศูนย์สมุนไพรฯ จากการจำหน่ายสมุนไพร 3 – 4 แสนบาทต่อเดือน จากการนวดแผนไทย 3 – 4 หมื่นบาทต่อเดือน แต่การทำเกษตรอินทรีย์ของ “หมอกุ” ก็ได้ส่งผลผลิตออกมาในเชิงลบเกี่ยวกับการจัดตั้งองค์กรชุมชน คือการประสบปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานศูนย์สมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านระดับอำเภอ รวมถึงความล้มเหลวในการจัดตั้งเครือข่ายเกษตรอินทรีย์สมุนไพรระดับจังหวัด

ในระดับผลที่ตามมา (Outcome) พบว่าการทำเกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" มีผลในเชิงลบต่อชุมชน ได้แก่ การเกิดความขัดแย้งภายในชุมชน กับความขัดแย้งระหว่างการจัดการความรู้ของชุมชนกับของรัฐ คือความขัดแย้งภายในชุมชนเกิดจากการทับซ้อนของธุรกิจครอบครัว "หมอกุ" กับธุรกิจของชุมชน การที่ "หมอกุ" ทำธุรกิจผักผลไม้ปลอดสารพิษและผลิตภัณฑ์ของครอบครัวเป็นเสมือนกับธุรกิจของชุมชนป่าขุบใน ในขณะที่ทำธุรกิจของศูนย์สมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านระดับอำเภอให้เป็นเสมือนธุรกิจภายในครอบครัว เนื่องจาก "หมอกุ" เป็นผู้นำเด่นของกลุ่มในฐานะผู้ริเริ่ม ประธาน และผู้กุมความรู้ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม ส่วนความขัดแย้งการจัดการความรู้ระหว่างชุมชนกับราชการ เกิดจากการช่วงชิงการนำในการเป็นผู้นำเรื่องสมุนไพรระหว่าง "หมอกุ" กับผู้นำราชการ ความขัดแย้งดังกล่าวมีผลให้เกิดการฟ้องร้องเป็นคดีความในที่สุด

ในระดับผลกระทบที่มีต่อสังคมภายนอก (Impact) พบว่า การทำเกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" ส่งผลกระทบต่อสังคมภายนอกชุมชนในเชิงบวก คือ การตอบสนองความตื่นตัวเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์และสมุนไพรในชนชั้นกลาง และการสร้างนวัตกรรมใหม่ในการรักษาผู้ป่วยด้านสมุนไพร

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตของเกษตรกรในภาคตะวันออก: กรณีศึกษาผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร จังหวัดระยอง มีข้อค้นพบที่สามารถช่วยในการเพิ่มพูนองค์ความรู้ใหม่ ดังนี้

จากการศึกษางานวิจัยของฉันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กับการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน พบว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กับนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ ประสบปัญหาในเรื่องพืชเศรษฐกิจเหมือนกัน แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ปรับเปลี่ยนการผลิตไปเป็นเพื่อยังชีพเป็นหลักแต่นายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ปรับเปลี่ยนการผลิตไปเป็นธุรกิจเกษตรเพื่อขาย โดยทั้งสองท่านมีความเหมือนกันที่ว่าความรู้ของท่านเป็นความรู้ของปัจเจกชน ที่มีหน่วยผลิตเป็นครอบครัวซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะของความรู้ของชุมชนโดยตรง และความรู้ที่เกิดขึ้นในอดีตคือความรู้ที่มีความต้องการแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน ซึ่งแตกต่างจากความรู้ของ "หมอกุ" ที่มีลักษณะของการสร้างโดย "ปราชญ์ชาวบ้าน" ที่เป็นปัจเจกชน แต่อย่างไรก็ดีความรู้ของ "หมอกุ" มีลักษณะที่เหมือนกับความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ในอดีต คือ รู้เพื่อปฏิบัติไม่ใช่รู้เพื่อรู้ และในความรู้ที่มาจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์มากกว่าระบบการศึกษาที่เป็นทางการ นอกจากนี้งานวิจัยของศิระเวช ธารเพชรวัฒนา (2549) ที่ศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนของเกษตรกรที่ทำเกษตรเคมีมาเป็นการทำเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มโรงสี

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

สหกรณ์ข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี นั้นมีข้อค้นพบที่แตกต่างกับงานวิจัยเกี่ยวกับนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ กล่าวคือ งานวิจัยของศิระเวช ธารเพชรวัฒนา เป็นการทำเกษตรอินทรีย์ที่มีความเป็นชุมชน มีการรวมกลุ่มกัน แต่ของ "หมอกุ" เป็นธุรกิจครอบครัว ส่วนในเรื่องของความเป็นผู้นำนั้น งานวิจัยของศิระเวช ผู้นำมาจากการเข้าไปแนะนำของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนแต่ "หมอกุ" ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ

ดังนั้น การปรับเปลี่ยนจากเกษตรเคมีไปสู่เกษตรอินทรีย์ของนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ จึงเป็นองค์ความรู้ใหม่จากการศึกษาที่เคยมีมาเนื่องจากการทำเกษตรอินทรีย์ของนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์เป็นวัฒนธรรมการผลิต ที่สนับสนุนการเปลี่ยนจากการเป็นชาวไร่มาสู่การเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตร โดยอาศัยการก่อรูป และจัดการทุนทางวัฒนธรรมเราสามารถอธิบายกระบวนการทางวัฒนธรรมดังกล่าวได้ โดยแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ ดังนี้ คือ(John, 1999 อ้างถึงใน http://www.cafe dethailand.com; สุนี ประสงค์บัณฑิต, 2548)

การดำเนินงานเกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" ในขั้นที่ 1 เป็นขั้นที่เรียกว่าเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied State) เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับบุคคลที่สื่อให้เห็นว่าบุคคลนั้นรู้อะไร และทำอะไรได้ ทุนทางวัฒนธรรมในขั้นนี้จะเพิ่มขึ้นได้ด้วยการลงทุน ลงเวลาในการพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ เมื่อทุนในขั้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของบุคคลนั้นแล้วก็จะกลายเป็นนิสัย (Habitus) ไม่สามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นรับรู้ได้ในพริบตา (สุภางค์ จันทวนิช, 2546 ค, หน้า 23)

การดำเนินงานเกษตรอินทรีย์ของ "หมอกุ" ในขั้นที่ 2 เป็นขั้นที่เรียกว่าเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified State) เป็นทุนวัฒนธรรมที่สื่อผ่านสินค้าวัฒนธรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ที่เป็นวัตถุจับต้องได้ เช่น หนังสือ ภาพเขียน อุปกรณ์ ต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องจักรที่นำมาผลิตสินค้า เป็นต้น ที่เชื่อมโยงวัตถุเหล่านี้เข้ากับทุนทางเศรษฐกิจ และสื่อความหมายเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมด้วยสัญลักษณ์ทางวัตถุเหล่านี้ (สุภางค์ จันทวนิช, 2546 ง, หน้า 23)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษา พบว่า การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตจากเกษตรเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ของนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ได้พัฒนาทุนวัฒนธรรมผ่านขั้นที่ 1 คือ ขั้นเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied State) และขั้นที่ 2 คือ ขั้นเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified State) แต่ต้องประสบกับความชะงักงันในการก้าวขึ้นสู่ขั้นที่ 3 คือ ขั้นเป็นสถาบัน (Institutionalized State) ได้แก่ ขั้นที่ทุนวัฒนธรรมให้ความน่าเชื่อถือทางวิชาการและแสดงคุณสมบัติที่สร้างใบรับรองความสันทัดทาง

วัฒนธรรม ที่แสดงให้เห็นว่า ผู้ถือได้รับประกันอำนาจตามธรรมเนียม ตามศรัทธา และตามกฎหมาย คุณสมบัติทางวิชาการเหล่านี้สามารถนำไปใช้เพื่อการแลกเปลี่ยน ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนเศรษฐกิจได้ เช่น การเรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ปรับวุฒิหรือนำไปเพื่อขึ้นค่าตัวเวลาหางานทำ ดังนั้น ในการที่จะพัฒนาทุนวัฒนธรรมเกษตรอินทรีย์ที่นำโดยนายดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ ให้ก้าวหน้าขึ้นผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้ คือ

1. ในการแก้ปัญหาทับซ้อนระหว่างธุรกิจครอบครัวกับธุรกิจของชุมชน "หมอกุ" แยกให้ให้ชัดเจน โดยการพัฒนาธุรกิจครอบครัวให้เป็นระบบในขณะเดียวกันก็เปิดให้การนำหมู่ของกรรมการศูนย์สมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านระดับอำเภอ

2. ในการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐเกี่ยวกับการจัดความรู้สมุนไพรและเกษตรอินทรีย์นั้นองค์กรชุมชนควรพัฒนาบุคลากรเกี่ยวกับสมุนไพรให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ได้แก่ การสอบเพื่อรับประกาศนียบัตร ประกอบโรคศิลปะ การขอขึ้นทะเบียนยา และการมีอาคารผลิตยาที่ถูกต้อง

3. ในการพัฒนาธุรกิจครอบครัวให้เป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรที่ห่วงใยสุขภาพ คือ การเกษตรอินทรีย์และสมุนไพร "หมอกุ" ควรใช้การตลาดเพื่อสังคม (Social Marketing) เพื่อให้ธุรกิจครอบครัวมีนวัตกรรมใหม่ที่สอดคล้องกับกระแสสุขภาพ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนการผลิตจากเกษตรเคมีไปสู่การทำเกษตรในรูปแบบอื่นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย และนำมาเปรียบเทียบเพื่อดูความแตกต่างของการปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรเคมีไปสู่การทำเกษตรรูปแบบอื่นว่ามีข้อแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร อันจะนำไปสู่รูปแบบและทางเลือกให้กับเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนการทำเกษตรต่อไป

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University